

Forfatter: Goldschmidt, M. A.

Titel: Hjemløs

Citation: Goldschmidt, M. A.: "Hjemløs", i Goldschmidt, M. A.: *Hjemløs*, udg. af Mogens Brøndsted ; Harald Jørgensen , Det Danske Sprog- og Litteraturselskab, Borgen, 1999, s. 325. Onlineudgave fra Arkiv for Dansk Litteratur: <https://tekster.kb.dk/text/adl-texts-goldschmidt04-shoot-idm140467280814624.pdf> (tilgået 17. april 2024)

Anvendt udgave: Hjemløs

Efterskrift

I. Baggrund og tilblivelse

Goldschmidts stilling i dansk åndsliv er præget af delthed. Tiden ved midten af det 19. århundrede delte sig mellem den overleverede romantik og den frembrydende realisme; og politisk var den gamle enevælde ved at opløses af liberale strømninger. Gennem sin herkomst var han mærket af jødedommen, men nærmede sig kristendommen. Som skribent dyrkede han den nye udtryksform journalistikken, inden han gradvis viede sig fiktionsfortællingen. Hvor hørte han til? Han følte sig splittet og fremmedgjort, men skal ikke af den grund indrulleres som præmodernist. Når tilværelsen viste sig modsigelsesfyldt, tændtes han af en glødende hang til at få modsigelserne til at smelte sammen i en højere metafysisk enhed. Bød livet på uretfærdigheder, måtte han tolke dem ind i en dybere meningsfuld sammenhæng.

Som et sådant fortolkningsforsøg må hans alderdoms statusværk ses, *Livs Erindringer og Resultater* (1877), hvoraf anden del er en udfoldelse af læren om Nemesis. Det blev foregrebet tyve år tidligere med hans manddoms hovedværk, storromanen *Hjemløs* (1853-57). Selvbiografien skildrer det trygge barndomshjem i Vordingborg og livets senere vildveje op til den store roman; denne bygger selv på barndomstiden i købstaden - første del »Hjemme« - og de følgende turbulente ungdomsår i København og udlandet - den brede andendel »Hjemløs« - indtil helten i tredje del føres tilbage til sit udgangspunkt, men på et nyt erkendelsesniveau, således at han i symbolsk forstand er kommet »hjem«, nemlig til opgørelse og regnskab.

Dette er købmandsbegreber, og fødestedet var en gammeldags sjællandsk købmandsgård, skærmet mod den truende omverden. Meir Aron fødtes det år der var jødeoptøjer i hovedstaden (1819), og faderen kom ud for at blive snydt af uredelige prokuratorer.

326

Han drømte om rehabilitering gennem sønnen, den førstefødte, og drengen blev tidligt kendetegnet af en særlig jødisk holdning: kampberedskabet, ambitionen om at udnytte alle evner. Derfor reagerede han også så heftigt, da ironisk nok en dårlig eksamenskarakter i religion hindrede ham i at nå den efterstræbte udmærkelse til artium. En skygge var hermed faldet over hans studiebane, og han søgte udløsning ved at digte noveller om strid og kærlighed. For at få dem publiceret startede han et ugeblad i den provinsby, hvor faderen var flyttet hen (Næstved), og fyldte det snart op med samfundskritiske og lokalpolitiske artikler. Herfra gik vejen til den politiske verden, det var i de bevægede 1840'ere, men han blev ingen partigænger. Snarere en friskytte eller med et bibelsk billede en Ismael, hvis hånd er mod alle og alles mod ham. Han bruger det selv som program for det forvovne satireblad *Corsaren* (1840-46); følelsen af at stå ene i en fjendtlig verden forstærkedes af hans pirrelige sind - og af hans jødekompleks. De bitre erfaringer måtte atter udløses skønlitterært: i debutromanen *En Jøde* (1845). Her er det trefasede livsforløb farvet negativt, således at den unge ortodokse titelperson, der forsøger at emancipere sig, efter et frugtesløst kampliv stødes tilbage af omgivelsernes uforstand i den mest foragtede jødedom, som ågerkarl.

Nærmest mod sin vilje blev Goldschmidt samtidig indviklet i Corsar-polemik med Søren Kierkegaard, hvis religiøse idealisme i virkeligheden skulle ligge ham nær. For at frigøre sig og komme videre afhændede han det berygtede blad (1846). Der dæmrede nu for ham et romanprojekt, hvor tidsskildringen kunne farve en personlighedsvækst. Til udvidelse af perspektivet afsøgte han det Europa, hvor storpolitiske gæringer forberedte revolutionsåret 1848. Han besøgte Tyskland, Østrig, Italien og ikke mindst Schweiz, hvis løse kantonforbund netop da blev tømret sammen til republik trods sprog- og religionsskel. Efter hjemkomsten påbegyndte han et tidsskrift *Nord og Syd* med egne europæiske reportager og politiske betragtninger, en journalistisk pionerindsats. Herfra kom også stof til tidsromanen, hvor han kunne inddigte og omsmelte sine mangeartede erfaringer. De blev yderligere udbygget under treårskrigen samt ved fornyede rejser og bekendtskaber. Da fortællingen svulmede op, lod han den for størstepartens vedkommende indgå i 327 tidsskriftet (sml. ndf. II s. 348-49). Dettets titel harmonerede også med hovedpersonens livsstadier, fra hjemmet i nord til de brogede rejsemål i syd og den sluttelige tilbagevenden til Danmark.

Men nu skulle negationen fra den første roman overvindes. Dertil tjente et særligt mønster fra Goethes romaner om Wilhelm Meister: købmands sønnen der drages mod teaterverdenen og i sit rejseliv kommer i kontakt med hemmelige ordner, men ender med at finde sit kald i en praktisk lægegerning. Han gennemløber en sjælelig udvikling, hvorunder personligheden dannes om en ideal kærne, og romantypen til beskrivelse heraf er kaldt *udviklingseller dannelsesromanen*. Den var af romantikerne i Tyskland især benyttet til belysning af kunstnerproblematikken - hos Tieck og Novalis - og i Danmark blev den introduceret

af H. C. Andersen med *Improvisatoren* (1835) om et romersk improvisationstalant Antonio og fortsat af Ingemann med *Landsbybørnene* (1852) om den musikbegavede Anton og hans barnekæreste.

Goldschmidt havde ligeledes kaldt sin helt for Anton, hvis forbogstav sammen med barnekæresten Emilie kunne klinge af Adam og Eva (virkelighedsmodellen var en kusine Esther, hvis navn sammen med hans eget indgik i hans første jødiske novelle »Aron og Esther«). Men da den ingemannske fortælling udkom, ændrede han fornavnet til Otto, hvis fædrelandske klang kunne harmonere med efternavnet Krøyer (H. E. Krøyers melodi til »Der er et yndigt Land« var slået igennem efter møderne på Skamlingsbanken). Samme efternavn havde en gæv kaptajn fra Kalundborg, nævnt i »Erindringer fra min Onkels Hus«, altså forbundet med barndommen.

I modsætning til de tyske forbilleder lægger genrens danske dyrkere således vægt på barnealderen. Her ligger personligheden i kim, og indtrykkene herfra kan være så stærke, at de bliver bestemmende for resten af livet.

328

II. Tolkning

Første del. Hjemmet

Paradismyten hviler over 1. kapitel som altings begyndelse. I den jyske gårdhave med æbletræet, der svarer til Goldschmidts egne minder, ser vi genboens datter Emilie - navnet betyder den venlige - dele ud af den forbudne frugt til legekammeraterne. Hun lover det største stykke æble til den der holder mest af hende og som kan vente til sidst; straks går Otto tilside, men der bliver ingenting tilovers, og hun trøster ham da med at hun selv heller intet fik. Det foretegner afkaldets lære, ligesom *Wilhelm Meisters Vandreaar* havde undertitlen »De forsagende«. Emilie kan skaffe andre lykke, men hverken hun eller Otto vil selv opnå lykken. Da drengen senere har fået høre beretningen om syndefaldet, gennemspiller han den selv: Emilie rækker ham æblet, og han spiser deraf - ikke af lyst, men fordi »der var en Magt over ham« (I s. 12). I det samme kalder faderen, og han hører det som Guds stemme. Dette foregriber romanens slutning, da barnekæresten er blevet gift med en anden, og noget, der er stærkere end han selv (II s. 307), driver ham til et forsøg på at forføre hende. Forsøget glipper, men i Ottos hjerte er syndefaldet sket. Han soner det ved gennem en symbolsk redningsaktion at få mulighed for at frelse hjemmets ånd. Det koster ham livet, men i sin sidste stund ser han for sig faderens tilgivende åsyn.

På plussiden af regnskabet står også Ottos sociale bevidsthed. Den legemliggøres ved forholdet til den fattige kammerat Peter (med efternavnet Krøll efter en anden brav skipper fra forældrehjemmet). Denne bliver begejstret for en af Emilies billedbøger, men i et lune kaster hun den i ilden. Da hun og Otto senere får et par æbler af deres gudmoder, giver de dem som trøst til Peter - og de viser sig at indeholde pengesedler. Derved har de skaffet ham lykke, og siden skal Otto takket være ham ledes til den samfundsnyttige gerning, der svarer til Wilhelm Meisters.

På det følgende fødselsdagsbal - hvortil han ikke får lov at invitere Peter - præsenteres i humoristisk lys de borgerlige ægtepar, som udgør omgangskredsen. Kun et enkelt af dem er uden for ironien 329 og dansen: en spansk-jødisk (sefardisk) købmandsfamilie; til gengæld danser og synger børnene derfra en hebraisk hymne, Moses' søster Mirjams lovsang efter overgangen over Det røde Hav. Denne mosaiske sejr-melodi (som forfatteren nylig havde hørt i en londonsk synagoge) bliver et blandt flere ledetemaer i Ottos historie - et billede på heroisk oprejsning, en af de idealdannelser som er hans vigtigste arv fra hjemmet.

Da nu købmand Krøyer, i lighed med Goldschmidts far, bliver bedraget i en fragtaffære, kårer sønnen sig i stilhed til hans oprejser og defensor, på vagt over for enhver kritik af forældrene. Det medfører et brud med Emilie, da hun viser animositet mod moderen: dvs. to af hans idealbilleder tørner sammen. Eksalteret arrangerer han et selvmordsforsøg, med det resultat at han sendes bort til skolegang i hovedstaden.

Her udvides hans horisont ved kendskab til andre, især værtsfamilien som måske af samme grund hedder André (som i Kjeld Abells *Den blaa Pekingeser*). Den er excentrisk, men »Livet i en saadan Familie kan indeholde den samme Sum af Dannelselse, som paa anden Maade er fordelt i andre Familier paa samme Udviklingstrin« (I s. 58). Husherren er indvandret franskmand og indprenter den unge logerende kunsten at

parere med noblesse - et nyt ledemotiv - og hans kreolske hustru drømmer om sin fjerne hjemstavn, hvad der får hemmelighedsfuld forbindelse med Ottos viden om at »Edens Have var lukket« (I s. 65). Sønnen er en art karikeret spejlfigur af ham selv: Ottos idealiserende skildring af barnekæresten får ham til impulsivt at drage over og fri til hende. Den københavnske fuserast henter sig selvsagt en kurv, men værre er at Otto i hjembyen erfarer at hun har sværmet med en ung stamherre. Selv om hun tydelig er til sinds at kaste anker hos sin oprindelige ven, bryder han med hende i trodsig fortvivlelse. I lan er heller ingen rolig havn, men selv i søgang. Faderen er død efter at have manet ham at være »flink og ærlig«. Hjemmets religion, repræsenteret af konfirmationsforberedelsen og moderens faste tro, forekommer utilgængelig som sten. Med hendes ord om at »du skal lære at bede til Gud« slutter første del.

330

Anden del. Hjemløsheden

Den brede anden del omfatter tre bøger. Første bog beskriver Ottos studietid i København, hans bekendtskaber, venskaber og forelskelser. Den anden hans forsøg på at træffe valg, engagere sig - både med hensyn til livsgerning og kærlighedsforbindelse. Den tredje svarer til Wilhelm Meisters »vandreår« efter »læreårene«: den foregår ude i det urolige Europa i revolutionens år 1848. Her møder vor helt både den ydre tummel, bestræbelserne for idealernes virkeliggørelse, og den indre levelære og livsforståelse han uklart har efterledt.

1. Ungdommens prøvesejladser

Forfatteren har i en efterskrift bragt i hans tidsskrift *Nord og Syd* forklaret, at med andendelen »begynder han sit Studenterliv med ubestemt og urolig Længsel efter Idealet, med en sympatetisk Trang der er »hjemløs« ... Han bærer paa en Anelse om, at hvad der bydes ham ikke vil holde ud til Enden, men hvad han kan faa, tager han som Afdrag paa det Ubekendte, der skal komme og være sandt, paalideligt og udholdende til det sidste« (*Nord og Syd* 1858 I s. 127). Det er et modstykke til Paludan-Müllers Adam Homo, en anden enlig provinsstudent, der stadig fristes til at svigte sin idealitet. I tråd med udnyttelsen i Goldschmidts noveller af det meningsfulde tilfælde hedder det i afsnittets første forfatterrefleksion, at »Tilfældet er ikke saa blindt, som man troer ... Hvad man møder og finder, afhænger ogsaa af, hvad man søger, af den Retning, som Sjælen har, bevidst eller ubevidst« (I s. 104).

Af de forskellige studiefag er det navnlig den antikke filosofi og digtning, der tiltrækker som arnestedet for den europæiske idealisme. Men der er ingen kontakt mellem universitetets lærere og studenter, og de skiftende logier kan ikke erstatte det tabte fødehjem. Han føler også urolig længsel efter kvinder - dette tema får sit ledecitat fra en strofe af Chr. Winther, der passer med den mytiske erindring om æblet (I s. 115). En logiværtindes datter bliver af studiekammeraterne antikiseret til Odysseus' Nausikaa; hendes navn Pauline er måske fra fru Gyllembourgs novelle »Den magiske Nøgle«, som der et par steder alluderes til. Hjemligere tilknytning 331 har pigen Marie Elisabeth, som han træffer under et forårsbesøg på barndomseggen; hun hedder det samme som hans mor og som et forlist skib der var opkaldt efter denne. Men størst betydning får i første runde en kendt skuespillerinde, der er gæst på en af de større gårde hvor han indbydes. Herved drages han ind i teatrets tryllekreds ligesom Goethes Wilhelm. Og han er beredt dertil gennem samværet med sine æstetiske venner i København, frem for alle kunstkenderen Schjøtt.

Denne er den mest levende af romanens bipersoner: en fuldblods æstet ligesom sin model, kritikeren P. L. Møller (også portrætteret af Henrik Stangerup i *Det er svært at dø i Dieppe*). Sarkastisk og maliciøs, afskydende hvasse pile mod idealets fjender som selve Apollon fra Belvedere - deraf navnet, der betyder skytte, og som passer med at han senere gennem et fordelagtigt giftermål bliver jægermester. Hans sjælelige pansring har baggrund i en uheldig barndom (I s. 180). Debatterne mellem ham og vennerne er ikke alene elegant fægtekunst à la André (ovf. s. 329), men åndrige platonske dialoger med ægte attisk salt. Hvis han synes ualvorlig, er det fordi det komiske tilhører den højere guddommelige sfære, hvorimod det tragiske hører sammen med det af jorden tyngede menneske (I s. 186, et paradoks som Karen Blixen har overtaget i »Sorg-Agre«). Han hævder endda at man må undgå tragedien og have lykke - et farligt ord for

Otto, der på en dumdristig ridetur vælger sig mottoet fra Ingemanns *Valdemar Seier*: »Til Seir og Lykke blev Volmer født« - uden at huske fortsættelsen: »Men sorgløs Mand har ei levet,/ Og Lykken vendes kan om til Nød:/ I Stjernerne staaer det skrevet.« Et af de mange varsel- og skæbnetegn på hans livsvej.

Lykkejagten kan synes at harmonere med den israelske sejrshymne, og som et bindeled mellem kunst og barndomsmiljø møder vi sønnen fra den sefardiske familie Mendoza, der nu studerer musik og kan udvikle den musiske side af diskussionerne.

Nogle af dem har drejet sig om politik, skandinavisme og andre dagsaktuelle sager, og det store afsluttende kapitel af første bog bringer disse emner i forgrunden, konkurrerende med de kunstneriske. Kompositorisk sker det som ringe der breder sig i vandet. Schiøtts spirituelle konversation bliver kopieret af juristen Milner 332 (som er kopist i et ministerium) med den hensigt at gøre indtryk på grossererdatteren Camilla. Hendes far har forretningsforbindelse med Emilies far, agenten i Jylland, og inviterer ham og datteren på kurophold ved den nyoprettede badeanstalt i Klampenborg. Her omgås de med politikeren Dalberg, journalisten Helzen, juristen Hald og teologerne Gram og Bregning (delvis tegnet efter samtidige). Derved udvides tidsbilledet, men de afgørende hændelser tager sigte på den fraværende Otto, som er på kroferie og skriver til Schiøtt om en art naturreligiøst gennembrud, hvor han har oplevet guddommen i lidenskab. Schiøtt opfatter det som et litterært plagiat, og Milner gør det dertil ved at udgive det som sit eget over for Camilla; snarere er det dog en af de mange forklædninger for den ottoske idealitet. Og denne kommer nu på en hård prøve, idet første bog slutter med at der har været eroter i luften på kuranstalten: Camilla forloves med Hald, for næsen af Milner, og Bregning med - Ottos Emilie.

2. Skiftende engagementer

Otto havde trængt sit Emiliebillede i baggrunden for at dyrke den feterede skuespillerinde. Og det har drejet hans stræben i æstetisk retning, så at han stiler mod at skrive et drama for hende. Da erfarer han i en »salon« hos Milner, at hun skal giftes med en kammerherre - og Emilie altså med teologen Bregning. Meget apropos har en anden digter i selskabet foredraget en vision af dommedag, der kommer så pludseligt »som en Tyv om Natten« (det bibelord, hvormed siden Johannes Jørgensen kaldte sin beretning om det samme). Og Otto har omdigtet den til en fysisk-astronomisk naturkatastrofe, hvor verden går under og genopstår.

Nu styrter hans egen verden sammen. Han søger støtte i Det Gamle Testamente, men ejer ikke Mendozas faste fundament, og i Det Nye møder han Jesu uoverkommelige krav om afkald på de jordiske goder. Emilie og æblet! Kvindebillede jager igennem ham, og da han overværer Halds bryllup med Camilla - som pigen hed i Winthers digt (ovf. s. 330) - forstærkes hans savn af hustru og hjem. Han prøver at følge moderens råd og bede til Gud om lykke, men ender i stedet med at bede Schiøtt om råd til læsning(!). Han får et veloplagt foredrag om antik skønhedsdyrkelse; dog er 333 den frie æstet ikke mere uafhængig end at han kort efter lader sig hverve til Dalbergs parti ved udsigten til at blive teaterdirektør. Også Otto er ustabil og lader sig indfange ved gensynet med den lille Nausikaa Pauline, så det bliver til forlovelse. Den spotske Schiøtt får ham ganske vist ud af småborgerligheden i et frit kærlighedsforhold.

Det går kun til en tid, men til erstatning for den erotiske karriere reusserer han kunstnerisk: hans drama (inspireret af skuespillerinden) får succes ved premieren, selv om det siden udsættes for kritik og intriger, så at han trækker det tilbage. Hele hans bohemeliv med dets æstetiske åndshovmod får ham næsten til at tabe det ideale af syne.

Midt i denne forvirring strækker barndommens fortid en hjælpende hånd ud efter den synkende. Da han på hjemvejen efter et gilde i desperat skønhedstørst anråber muserne og gratierne, Apollons følge, kommer en flok håndværkersvende imod ham på gaden, anført af Peter Krøll. Det er det første af tre sammenbræf med ham, der gradvis skal lede Otto mod det uerkendte mål: arbejdet i samfundets tjeneste. Peter viser sig at have teknisk snilde og sigter mod at udvikle det i udlandet.

Foreløbig tager han Otto med til en folkefest med samfundspolitikken på dagsordenen. Her genser vi Klampenborgkredsen, hvis interne drøftelser nu træder frem som offentlige appeller. Det afspejler den nationalliberale bevægelse, men iblandet tydelig kritik. Helzens opfordring til at kue slesvigerne får Otto til at reagere lige så heftigt som Goldschmidt over for Tschernings tilsvarende tale på Casinomødet 1848. Til gengæld gør Dalbergs plougske lederskikkelse et imponerende indtryk, og det er nærmest mod Ottos hensigt at det kommer til sammenstød mellem dem.

Han provokeres hertil af en lige så uventet hilsen fra barneårene. Efter folkefesten har han sammen med Schiøtt vandret i skumringen og sunget tavlebordevisen som en »Haabets Sang« - og hørt en ukendt kvinde

svare med at synge visens næste vers. Da Schiøtt beretter episoden for Camilla Hald, synes hun at den unge idealist fortjener en opmuntring, og eftersom hun af Emilie på Klampenborg har hørt om hendes barnekæreste, former hun et anonymt brev til ham med vendingen »Hvo der holder meest af Ideen, faaar 334 undertiden det mindste Stykke af Lykkens Æble«. Denne mysteriøse hentydning til hans første idealpige gør selvsagt det voldsomste indtryk på Otto, og han udsender via Schiøtt anonyme artikler om sine socialutopiske ideer. Det kniber dog med at realisere dem i praksis, og da han ydermere anklager Dalberg og fæller for »mangel paa Klarhed og det personlige Opoffrelsens Mod«, udebliver Nemesis ikke. Helzen kommer på sporet af Schiøtt som ophavet og karikerer ham og Otto i en revy (som det var sket med Goldschmidt selv i en studenterkomedie af Ploug). Det medfører at Schiøtt mister sin magtposition i partiet og ruineres, symbolsk betegnet ved at han styrter med hesten og samles op af en tidligere elskerinde. Han lader sig herefter forsørge af hende, mens Otto beslutter at rejse ud i verden og »vorde noget i sig selv« (forfatterens udtryk i den nævnte efterskrift). Anden bogs sidste afsnit skildrer afskeden med den troende mor og med fødebyen, der er ved at blive delt politisk mellem den gamle nationalisme og den nye liberalisme. Hans slutord om at finde sit faste punkt i det fremmede er både rigtige og forkerte. Han kommer til at finde en livssandhed, men må hjem igen for at virkeliggøre den.

3. Rejsens udfordringer

Otto taler meget betegnende om »skæbnens imødekommen«, og tredje bog lægger alt til rette, således at han i Italien, Schweiz og Frankrig møder ikke alene de åndelige og politiske oplevelser han behøver, men også sine venner og veninder hjemmefra. Derved bliver dannelsesrejsens klassiske konfrontationer med kunst, religion og politik sat ind i en personlig udvikling og gjort til led i den individuelle skæbne mere end i en udvendig 'dannelse'. Forfatteren har selv forklaret heltens ophold i udlandet som »i visse Maader kun en ny, forstørret Gjentagelse af Fortiden«. Derfor har Otto flere gange fornemmelsen af déjà vécu.

Det subjektive islæt fremgår allerede gennem optakten til Europaafsnittet i form af rejsebrevet til hans fortrolige Schiøtt. Han har undervejs mødt en landflygtig komtesse, hjulpet hende da toget løb af sporet og ved sin interesse for hende vakt en ung kvindelig medpassagers jalousi. Foruden de håndfaste symboler på hjemløshed (landflygtighed og afsporing) gentager dette konstellation 335 fra en rotur, hvor hans betagelse af skuespillerinden fik den skinsyge Marie Elisabeth til at lade sig falde over bord (I s. 261 f). Skuespillerinden er da også den første fra hjemlandet som han genser - i Rom hvortil alle veje fører. Eller genhører, idet han i et osteri uset overværer hendes opgør med sin adelige gemal og svigermor. Hun længes tilbage mod teatret og også til Ottos ildfulde tilbedelse, og i Vatikanets antiksal finder hun samme lighed mellem ham og Apollonstatuen, som han fandt mellem den og Schiøtt: pileskytten mod idealets fjender. Han føler sig ildnet til bedrifter og beder i Colosseum stedets ånder bønne høre ham - en »forstørret gentagelse« af bønnen på den københavnske gade til museerne og gratierne. Nu ønsker han ikke blot at besynge livet, men at sætte sig til doms og vove livet derved.

Fra æsteticisme til heroisme, men hvordan og hvor? Næste gensyn er med Mendoza, som symbolsk skaffer den husvilde et foreløbigt logi, ligesom han engang gjorde i København (I s. 124, II s. 25). Dengang resulterede det i bekendtskabet med Nausikaa alias Pauline, i den hellenske ånd; nu er det en katolsk værtinde, som betages af ham og tillige med jesuitiske patere vil få ham til at konvertere. Den unge jøde er på sin anende måde gået i forvejen, idet han drages mod Kristusskikkelsen som rumniende lidelsens og offerets begreb. Men for Otto er det lokkende karakteristisk nok den jesuitiske magtbeføjelse, udsigten til at indvirke på sjæle. Det forbinder sig med det erotiske i gentagelse og variation af ledemotiverne: det wintherske digt danner ouverture til romerindens hengivelse, og svarende til at pigen i serenaden fik en rose af sin tilbeder, kaster han under det store karneval en blomst til en tilsløret dame, idet han synger tavlebordsvisen. Som gengæld tilkaster hun ham senere en medaljon med den belvederiske Apollon, og han genkender hende ved karnevallets slut som - Camilla Hald (der har husket episoden fra den danske folkefest).

Nu er kortene for alvor ved at blandes. Og skæbne/forfatteren har endda i mellemtiden spillet det vigtigste ud. Mendoza kunne ikke deltage i feststemningen og gik med Otto op på et højdedrag ved det kloster, hvor korsridderens digter Tasso havde levet sin sidste tid. Her betroede han venen at en ung romerpige for hans skyld var blevet nonne. Otto fik ham da til at synge sit folks sejrshymne, 336 Mirjamsangen. Kunne det jødiske gå op mod det katolske? Eller forenes dermed? Sangen blev hørt af en spansk-engelsk filantrop, rigmanden de Castro, der som sefardisk jøde kendte den fra synagogen, og det førte til at han for de to udviklede læren om Schekina, en art mosaik helligand. I romanens system af vægtlodder har den tyngde som de vises sten, ligesom forkynderens navn Castro er så fast en borg som Gud selv for lutheranerne. Det svarer i Wilhelm Meisters historie til indvielsen i den hemmelige orden.

Otto føler at hans ungdom er forbi, nu følger manddommens prøvetid. Han higer efter handling, og ved budskabet om februarrevolutionen vil han til Paris. Men den besindige de Castro holder ham tilbage og forskåner ham fra at blive desillusioneret som hovedpersonen i *En Jøde* ved julirevolutionens excesser. Allerede nogle lokale dønninger i folkerejsningens kølvand - et unitarmøde og stiftelsen af en frihedskohorte - fremstår som yderliggående demonstrationer. En anden, religiøs yderlighed repræsenterer den fanatiske jødemunk Fra Jacobeo, der hudfletter sig selv og vier sig martyriet. Han opnår det også ved at blive dræbt i forbindelse med nedbrydelsen af Roms ghettomure, en i bogens symbolik betydningsfuld begivenhed, som er flyttet hen til dette tidspunkt. Det kommer til at berøre Otto, idet skuespillerinden - som hævn for at være beluret i osteriet - får ham mistænkt for mordet; den rasende pøbel stormer hans logi og ledes på vej af den skinsyge romerske værtinde. Han søger sammen med Mendoza tilflugt hos de Castro, som vælger at drage nordpå med de to danske. Disse voldsomheder skal bekræfte hans ord om revolutionen, at det er »en pludselig og stor Fremtoning af den Nemesis, der stille og ubemærket sysler hver Dag og i alle Forhold. Den høje og strenge Nemesis kan faae Udseende af at slaee vildt om sig som en drukken Mand; men vær vis paa, den veed, hvor den slaar, selv om den rammer dem, som have paakaldt den« (II s. 97). Men Otto erkender endnu ikke sin andel: han tror sig forrådt af romerinden uden at kende skuespillerindens angiveri; i virkeligheden er det hans eget usande forhold til begge kvinder der slår tilbage.

Det samme gentager sig nu på et højere plan i det næste rejseafsnit, fra Schweiz. Selve den rene ophøjede alpeluft betegner et trin opad mod idealet. I Genf møder han komtesen fra færdens begyndelse, 337 der var blevet ham som »Kvindelighedens Inkarnation« (II s. 108), foruden at han genser Camilla, sit hjemlige idealbillede. Der går bud om omvæltninger hjemme, og Otto fornemmer en vældig løftelse - i kontrast til den prosaiske Hald - og ansøres af Camilla til at drage tilbage og virke for fædrelandet. Hvorimod komtesen, der har mistet familie og ejendom ved østrigsk vold, maner ham til at være med til at befri Italien. Mirjam-hymnen lyder (spillet af Mendoza ved en til formålet indlagt koncert til fordel for Schweizerrevolutionens ofre) og peger som altid hemmeligt mod hjemmet. Han tiltræder retræten og må skilles fra begge sine inspiratricer, et første vidnesbyrd om hans offervilje.

Da han stiger ned mod dalen, skal hans næste og vigtigere prøve bestås. Schweiz er jo demokratiets hjemsted, hvor den rejsende forfatter engang var blevet beskæmmet, da han traf en dansk håndværker og ikke ville række ham hånden. Her lader han nu Otto gense sin håndværkerven som en forstørret gentagelse af deres møde i København. Det er som dengang at mødes med realiteterne: hans forestillinger om det frie liv på valsen får et knæk, da han finder Peter syg og hjælpeløs og erfarer, at to tredjedele af de farende svende går i hundene. Han beslutter at ledsage ham tilbage til de Castro i Genf for derigennem at hjælpe ham til at realisere hans mekaniske opfindelser. Men da han undervejs hører at Halds er i nærheden, fristes han til at forlade vennen for at gense den tilbedte Camilla. Frem for ham står »Billedet af hans Sjæl, som den oprindelig var anlagt ... og han følte Medlidenhed over, at det skulde føres hen og være Gjenstand for en fremmed Mands Haan« (II s. 122). Tanken på ægtemanden vejer altså mere end hensynet til barndomskammeraten. At afkaldets vej er den rette, antydes ved at han lige efter opdager et skriftsted over herbergets dør: »Nehme mein Kreuz auf Dich und folge mir«. Det var Jesu ord til disciplene, en forstørret gentagelse af hans ord til den rige yngling om at ofre alt, som Otto under sin første krise havde fundet så uoverkommelige (ovf. s. 332). Det er også dette bud der var efterlevet så outreret af Fra Jacobeo. Det bliver et følgetema for de etiske konflikter.

Den næste lader ikke vente på sig. Ved tilbagekomsten til Genf finder Otto brev fra Hald, der er tilskadekommet med sit ben 338 (halt?) og intetanende beder ham slutte sig til dem. Han iler da mod Camilla, ledsaget af Volmer-mottoet der for ham varsler lykke og for læseren ulykke (ovf. s. 331). En række episoder handler om kald og forsagelse, og han hører nu af hendes mund hine ord fra det anonyme brev om lykkens æble (ovf. s. 333) - men med den omvendte virkning at hans begejstring river hende med sig. Et nyt brev hun skriver for at bryde deres forhold, ender med bekendelse til den tro på »Gud i Lidenskaben«, som hende uafvidende stammer fra Otto selv - via Milner (ovf. s. 332). Således demonstreres de Castros tanke, som gentages i forfatterens efterskrift, om at mennesket står til ansvar for hvert ord det har talt, såvel som for hvert ord det har hørt.

Straks efter bliver ansvaret stillet frem for både ham og hende. I et kloster træffer de ingen anden end Pauline som nonne - hun der er svigtet af Otto, har fundet afkaldets smertefulde og lutrende vej. Og i det samme mærker Camilla liv under sit hjerte, en levendegørelse af hendes ansvar over for Hald. Otto er imidlertid forurettet over denne huskekage af skæbnen såvel som over Camillas pludselige omsving. Hermed har også hjemlandets kamp mistet sin tiltrækning, og han søger i stedet til den fordrevne komtesse, inkarnationen af frihedskravet. Han vil ud at stride for en retfærdigere verden og slutter sig til de italienske revolutionstropper.

Om hans oplevelser her og sluttelige skuffelse handler de sidste, svagere kapitler i anden del. De kan forstås som en parallel til slutkapitlerne i Københavnsafsnittet, da de desillusionerende indblik i kulissekampen på den hjemlige politik arena fik ham til at rejse ud. Nu er det intrigerne, hævnnsygen og rivaliseringen bag revolutionsbevægelsen som han får personlig erfaring for - en forstørret gentagelse af frihedsidelets forrådelser.

Det fremgår navnlig gennem to af de ledere han kommer i berøring med, en schwabisk adjutant og en italiensk general. Begge bliver selv ledet, mindre af ideelle motiver end af private afreaktioner. Adjutanten bærer på et tilsidesættelseskompleks fra barndommen, og hans folkelige floskler dækker over en kynisk diktatorideologi. Den mere sympatisk tegnede general har engang i jalousi skudt sin gravide hustru, hvad der udelukkede ham fra regulær 339 karriere, og da han ender med at blive skudt selv ved en forræderiproces, giver Otto den »rigtige« forklaring: det var hans ufødte barn der skød ham, ligesom han selv efter døden vil dræbe sin morder (II s. 196). Det er de afsporede og forvildede lidenskaber, hvori ikke Gud findes, men en Nemesis der slår om sig som beruset (de Castros ord ovf. s. 336).

Ottos egne motiver er også blandede. Over for generalen, der har mistro til uselviske bevæggrunde, forklarer han sin tilslutning med personlig ambition; men desuden tilstår han sin »poetiske« længsel efter noget stort og helt. Ligesom i Platons *Symposion* ses menneskets Eros som en higen efter at komplettere sig, eller med Schiøtts ord fra fortællingens eget symposion (I s. 156), at fylde en opgave uden for sig selv. Otto betros at føre en bataljon og får derved rakt den »hank« til virkelighedens verden, som han havde drømt om under folkefesten og bedt om på Colosseum (billedet genkommer II s. 166). Bataljonen splittes dog af modstridende ordrer og bliver revet op af fjendens ryttere (hvoriblandt en grevesøn hjemmefra dukker op som østrigsk officer - det sidste af rejsens mange frapperende gensyn). I nederlaget mødes han med komtesen, hvis magnetiske dragning jo var den egentlige årsag til hans komme; og mødet lader ane at dragningen mod hende kan være den egentligste grund til hans fiasko.

I en ensom bjerggård oplever de en kort stund af lykke, inden begivenhederne tvinger dem videre til revolutionens centrum Paris. På hende virker ildkampene erotisk hidsende, hun bliver en hævnens furie - som om Ottos fordums tro på en gud i lidenskaben genkommer i forvrænget skikkelse. I en slags pligtfølelse tilbyder han hende ægteskab, men hun vil ikke til hans kolde land. Deres forbindelse har stået under Apollons auspicer; i Belvederemedaljonen har han hentet opmuntring til striden, og i den har hun set hans indvielse dertil (II s. 163). Det var som en forening af dåd og poesi, nu er dåden sunket sammen i krudtrøg, og poesien er det eneste han kan vende hjem med. Han drømmer som tidligere om et dommedagsdigt (ovf. s. 332), og hans sidste ord til den grevelige »borgerinde« var en dom over Europas frihedskamp (II s. 197). Men det er historiens ironi at der samtidig fældes dom over 340 ham selv. »Der har ikke været Renhed og Højhed nok i hans og de andres Stræben; Sagen er hjemsendt til en ny og bedre Behandling«, hedder det i efterskriften. Således bliver helten hjemsendt fra militærtjenesten. I hjemmet skal de definitive prøver stå.

Tredje del. Hjemgangen

Den afsluttende del *Hjem* er ligesom udenlandsfærden lagt an som en stribe gensyn. Blot ses fortiden nu ikke i forstørret gentagelse, men i fordybet videreførelse. Og samtidig melder fremtiden sig med sine fordringer. Otto føler sig udvalgt til en mission, men er stadig uvis om hvori den skal bestå, ja ved end ikke hvad han praktisk skal leve af. Han har trangen til at nå »hjem«, men kender endnu ikke målet eller omkostningerne. Gensynene med venner og familie er alle tilrettelagt som slørede retningsvisere, positive eller negative.

Allerede det indledende natursceneri er billedligt. Han sejler over Lillebælt ligesom hin forsommer da han besøgte moderen (II s. 201); nu er det eftersommer, høstens og fuldbyrdelsens tid. Det første besøg gælder Mendoza, hvis udbytte af rejsen har været mere reelt: han er blevet gift med de Castros søster med sejrnavnet Mirjam og etableret i en herregård. Men han har kunstnerkaldet i sig og kan ikke som H. C. Andersens Antonio falde til ro i en komfortabel godsejertilværelse. Konflikten er for ham tilspidset ved at hans jødiske kompositioner ikke anerkendes som nationale, hvortil kommer lokale pinlige udslag af antisemitisme; dette af Goldschmidt kun altfor gennemspillede tema skal næppe betragtes som personlig afreagering, men som en skærpet henvisning på hvad Otto trænger til at vide. At være kaldet og udvalgt er uføreneligt med borgerlig behagelighed. Et nærmere fingerpeg giver meddelelsen om at de Castro er ved at finansiere en fabrik i nærheden for Peter Krøll - frugten af Ottos mellemkomst. Og til yderligere markering af at Otto her får vist sin fremtid, præsenterer Mendoza sin lille søstersøn opkaldt efter ham. Otto ser i barneblikket selve skæbnen stirre på sig: det er barnet i ham selv, begyndelsen og endepunktet for den hele udvikling.

En anden inkarnation af barndommen er Ottos yngre bror Vilhelm, 341 den næste han genser; han er forstkandidat, hjemme i sin begrænsede verden og i pagt med naturen, men uden Ottos iltre retfærdighedsidealisme. Under en jagt sker et sammenstød med en ungdomsbekendt, der har vist jødehad over for Mendoza, også en afregning (se note til II s. 206).

En tydelig negativ retningsviser er Schiøtt, nu situeret som jægermester på samme egn. Otto genfinder

sin gamle lærer som kynisk epikuræer, dyrkende bordets og sengens glæder. Over for denne nedre ende af den æstetiske skala har hans tidligere discipel let ved at løfte sig til den øvre, og syngende rider han derfra som en Tannhäuser ud af Venusbjerg. Vanskeligere bliver det at fastholde bestemmelsen som digter ved det sidste af hjemegnens gensyn, mødet med moderen. Her spørges efter konkrete resultater: hvad er han egentlig bleven? Og han kan kun svare: mere menneske (II s. 219). Det er vel heller ikke ganske lidt, men det forpligter.

For at præstere noget tager han efter tilbagekomsten til hovedstaden sin dommedagsplan frem påny. Efter den første kosmiske fantasi (ovf. s. 332) blev den i Rom konkretiseret til et verdenshistorisk panorama, ligesom Goldschmidts egen romanplan tog historisk form på hans Italiensrejse. Den universelle ide minder om H. C. Andersens *Ahasverus*, som han havde givet en hård medfart; også Paludan-Müller var kommet med et dommedagsdrama af samme navn i 1853. Otto ser selv det krævende og ambitiøse ved projektet og begynder med den del der forekommer nærmest ved hans egne oplevelser, Roms kamp med Karthago, hvorom han havde foredraget for sine bataljonsfolk i Alperne. Men her vil Goldschmidt demonstrere sin tese fra efterskriften, at man digter som man er - ligesåvel som man høster som man sår. Otto formår ikke at skildre det ophøjede emne med fornøden kunstnerisk magt; det er bekræftelsen på at hans ydre nederlag i Alpekrigen var et billede på et indre. Derfor er der Nemesis i, at hans digt ved udgivelsen bliver nedsablet af kritikken. På den anden side nærer han den ideelle stræben - modsat flere af de gamle kendinge, der har svigtet den for titler og fordelagtige samfundsstillinger, såsom digteren Berg og politikeren Dalberg med navne som bjerg og dal. I sin nævnte efterskrift har Goldschmidt protesteret mod Paludan-Müller, der i *Adam Homo* gjorde svigteren til helt og lod ham fortjene 342 frelsen gennem en kvinde; selv stiller han sin Otto på et højere trin, da denne vil »være ideal Personlighed eller gaa til Grunde«. Også derfor kan nedrakningen af Ottos digterværk - leveret af samme Helzen, som i anden del karikerede ham fra scenen - ramme så hårdt og give anledning til hans anden store krise.

Den er formet som direkte modstykke til den første (ovf. s. 332). Dengang var hans erotiske ideal bristet, det var et ydre tab, og han søgte trøst i skønhedens og kunstens riger. Nu har han lidt skibbrud som kunstner, det er et indre forlis; og det medfører et indre opgør. Men foranledningen er som i første tilfælde typisk goldschmidtsk, den heftige reaktion på en tilsyneladende grov uret. Helzens kritik nøjes ikke med at påvise digtets faktiske mangler, men insinuerer en politisk tendens deri: at det skulle tage parti for den tyske civilisation mod det danske barbari og bruge Karthagos lod som billede på hvad der venter Danmark. Med et sådant skudsmål er værket i den nationalt bevægede tid slået ihjel, og Otto har uventet oplevet Mendozas skæbne, at »Fødelandet blev taget bort under hans Fødder« (II s. 237, sml. s. 205). En besk eftersmag af de nationalliberale beskyldninger mod Goldschmidt for at være unational.

Et lige så bittert privat minde var den fædrene proces (ovf. s. 325), som sønnen søger at videreføre skønt sagføreren nægter at kende til sagens akter. Ottos samtale med prokurator Bagger er en nøje parallel til faderens med prokurator Basse - samme afmægtige harme, som om han har arvet sin fars skæbne. At han tillige eller snarere slæber rundt på sin egen, ses af en tredje kalamitet. Da den snobbende justitsråd, hos hvem han logerer, erfarer at hans navn ikke længere er i vælten, beder han ham flytte. Sammenlagt bliver han altså ramt af tredobbelt hjemløshed, idet han frakendes fødelandet, afskæres fra at oprejse fædre hjemmet - samt mister sit logi. Det er en tragikomisk situation; men pointen er at den ydre uretfærdighed skal sammenkædes med tidligere skyldmomenter. Digterværkets brist hang sammen med brist i hans personlighed; Baggers og justitsrådets optræden har som baggrund hans tidligere karambolager med henholdsvis grevesønnen og skuespillerinden. Skyldafvejningen fører til selvopgør, og ligesom han rent udvendigt 343 må finde sig et tilhold, må han finde sit åndelige ståsted. Det bliver til en dyst mellem det højere og det lavere jeg, ikke uden drastiske eller næsten barnagtige islæt. Som forbillede angives hin lille romerdreng, hvis løfte om at tjene den hellige Aloysius en måned han i sin tid bønørte med en sølv mønt (II s. 17). Det har det naives storhed at ville tjene guddommelige magter; men da hvilke? Her munder krisekapitlet (4.) ud i klar stillingtagen, et decideret brud med skønhedsdyrkelsen, overgangen fra Apollon til Kristus. Den belvederiske medaljon er afløst af korset, selvofferets tegn, og han lærer at bede - om at frelses fra det onde, som er lykken (II s. 247).

Det er en etisk, næsten dennesidig kristendom, der i mindet om de Castro byder at »gaae ud i Verden og taale Alt for at udbrede, hvad han kaldte Schechina, som vi Alle kalde den hellige Aand eller Guds Rige« (II s. 260). Men udsoningen med den unge greve medfører nu et tilbud om en diplomatisk post i udlandet: akkordens ånd! Goldschmidt havde kort forinden stået over for noget lignende, da han kom i forbindelse med en sammenslutning af adelige godsejere, der ville udnytte hans kritik af de nationalliberale i *Nord og Syd*. Reflekser heraf sporer man i samtalerne med grevens verdenskløge og indflydelsesrige fætter, der synes tegnet over grev Frijs, den af kredsen der havde stået ham nærmest. Goldschmidt selv sprang fra, men lader sin helt hoppe på, »tage sit parti« som en Adam Homo - endda bogstaveligt, idet greven overtaler ham til at blive partikandidat.

Dermed videreføres den indrepolitiske satire fra anden del. Den partiløse forfatter lægger ingen fingre imellem i billedet af den demokratiske partimaskine, vel det tidligst forekommende i en dansk roman. Først det forberedende valg møde, dirigeret af Schiøtt som stedlig indpisker - exit Schiøtt, han må døve sig med hash for at kunne gennemføre rollen. Dernæst valgkomiteens formand Hald, der lader sig bevæge af sin

kone til at anbefale Otto; Camilla forsøger at undsætte sin forrige tilbeder, men må så at sige rense luften inden hun går ind til sit barn, der ligger som fremtiden selv i vuggen. Endelig justitsråden, der kører Otto rundt på vælgerfrieri alene for at tilfredsstille justitsrådindens honnøret ambition. Denne 344 rundtur til gamle kendinge på hjemegnen - Bregning, Sandberg, Krøll - danner imidlertid foranledningen til det afgørende syndefald, det erotiske.

I pastorinde Bregning genkender han uformodet Emilie - moden og voksen, som et tegn på barndommens fuldbyrdelse. Hans ord til hende om kredsløbet i et menneskeliv har en dybere betydning end han endnu ved af (II s. 297). Og hos Sandbergs stilles han over for sin ungdoms sværmeri Marie Elisabeth, hvis navn pegede mod hjemmets mistede værdier (ovf. s. 330 f). Hendes trossikre mor og deres hus Tjørnelund havde været som en uindtagelig Torneroseborg. I en blanding af erobrertrang, længsel efter hjemmehygge og realpolitisk beregning beslutter han at fri til hende, men erfarer i det samme hendes forlovelse (med hans modstander fra jagten ovf. s. 341). I vild »Rebellion mod al denne Førrelse« vender han sig påny til sin første barnekærlighed. Under en tordensvanger sammenkomst i præstegårdshaven minder han om hendes løfte fra begyndelsen (s. 328), at den der holder mest af hende får det største stykke af æblet. Bregning kaldes tjenstligt bort, og alt er beredt til syndefaldet - da ægtemanden uventet kommer tilbage. Emilie kan nu genfinde sin idealitet i angeren; Otto, der har været den aktive part, må finde sin gennem handling (forberedt ved et tidligere Goethe-ord II s. 266).

Han hjælpes så at sige af Nemesis, idet han ved sin slukørede tilbagevendende til justitsrådets gård ser husets søn sigte på sig med et gevær (det er hans jagt-modstander og rival). Han iler da op på en banke, hvorfra han opdager at Tjørnelund brænder. Hans redning af Marie Elisabeth og hendes mor er beskrevet som en åbenbar erkendelsesproces (II s. 311). Gennem sin fars ansigt fornemmer han barnebilledet i sig selv, den ideale kerne som Alma kunne se i Adam Homo og Solvejg i Peer Gynt, men som hverken Adam eller Peer gjorde noget for at realisere. Det er i grunden den han frelser fra den passionens ild han forhen tilbad. Og den hænger sammen med faderbilledet som led i generationernes kæde.

Indvendes det herimod at han selv er uden børn, kan man pege på at han engang på ungdommens vildveje tog sig af en mishandlet elleveårspige, fordi han i hende så noget af sin egen barndom (I s. 421). Han fik hende anbragt, sidst på Tjørnelund, hvor han på

345

katastrofeaftenen havde lovet at besøge hende. I stedet tog han på det usalige besøg hos Bregning. Den lille Birgitte sad trolig og ventede, indtil hun sov ind, og en gnist antændte huset. Men da han derpå kom ilende, kunne hun vise ham vej til Marie Elisabeths og moderens kammer.

Således kan han virke og virkeliggøre sig gennem hende, barnet. Det viser videre mod den aktive tjeneste, hvortil han vil vie sit liv. Her kommer da Peter Krøll-motivet til udfoldelse. På sit stemmefiskeri kom Otto også til de Castros nævnte fabrik, men måtte erfare at virksomhedslederen ikke dikterede sine arbejders stemmer. På vejen så han et nyt og ubeboet hus ved en strømmende å, opført af Peter som bolig til en lærer og vejleder for fabriksarbejderne. Nu står det ham med ét klart, at her må hans mission ligge: »Det er mit Hjem« (II s. 314).

Som en gerning i næstekærlighedens ånd kan den også siges at være i Kristi ånd. Hvis ledemotivet om at tage hans kors på sig forekommer lovlig stort, må handlingens slutpointe give svaret: at Otto blev dødeligt såret under redningsaktionen - ydermere såret i siden, altså stigmatiseret. Han har en måned tilbage at leve i, dvs. den samme »månedes tjeneste« som romerdrengen indviede sig til (ovf. s. 343). Han kan nå at forlove Krøll med Birgitte, de to hvori hans indsats lever videre, og at testamentere sit kald ved fabrikken til Marie Elisabeth og hendes forlovede. Han dør også forsonet med moderen, mens han for sig ser faderens blege ansigt i et himmelsk lys.

Goldschmidt har selv forklaret hvorfor det ville være usandt at lade bogen slutte med heltens lutring i katastrofen:

Otto dør paa den Tid, da han ethisk er naaet til det høieste Punct, som hans Natur egner sig til, da han kan afgive en Sjæl, som formaaer at leve ... Dersom man ikke i rette Tid har bragt det til at tvinge sin Natur, saa fordrer Nemesis, at naar man vaagner til den energiske, ideale Stræben, maa man betale med noget af sin Levetid. Det svarer til den Lov, som gjælder i Mekanikken: Hvad der vindes i Kraft, tabes i Tid. Men i Menneskelivet har den indvundne Kraft Evigheden i sig. (*Nord og Syd* 1858 I 135)

346

Hjemløsheden, der har givet bogen navn, er altså ingen uforkyndt skæbne, ikke nogen forviisning som jødedommens diaspora; og forfatterens egen spaltethed mellem jødisk og dansk, mellem poesi og politik er kun motivets personlige baggrund. Det udvides til at gælde menneskets vildfarende idealitet, den ubestemte kaldsdrift; som sådant er det på én gang et adelsmærke og et svaghedstegn. Selve den ungdommelige dådsstrang fører ud over hjemmets snævre kreds, og konfrontationen med nye miljøer, opdagelsen af verden og dens muligheder, bliver et vigtigt led i dannelsesprocessen. Men jo videre horisont, des større

ærgerrighed og des mere usikkerhed. Først når indsatsen for andre sætter frugt, erkender man tilværelsens orden og sammenhæng og kan medvirke til at den bliver meningsfuld.

III. Modtagelsen

Goldschmidt fortrød undervejs romanens bredde, som fik mange læsere til at trættes og afsige abonnementet på tidsskriftet, hvori den fremkom. Publikationsformen var også uheldig for en beretning med så mange indvævede tråde, som forudsatte nøjagtig erindring om det forudgående for at kunne danne det tilsigtede mønster. Forfatteren måtte forklare sig i to længere efterskrifter, dels som anhang til slutkapitlet (optrykt her s. 319-21), dels i den følgende årgang af *Nord og Syd* (1858 I s. 125-39). Centrale udsagn derfra er benyttet i nærværende efterskrift.

Modtagelseskritikken blev især bestemt af de ideologiske holdninger. Den første af de få samtidige anmeldelser fremkom i det konservative organ *Flyveposten* 1857 (nr. 283), vistnok affattet af den jødiske litterat Gottlieb Siesby. Han havde været medarbejder ved *Corsaren*, men også polemiseret mod sin chef i en »Epistel«, hvor han efterlyste mere humanitet hos den vilde fribytter. Romanen imødekom netop dette ønske, og den anonyme anmelder er da også anerkendende uden dog at vise dybere indsigt. Han finder det karakteristiske for Krøyer i »Ungdommens urolige Higen efter Tilfredsstillelse i Livet« uden særlig retning mod noget idealt, og heltens tidsomgivelser er langt interessantere end helten selv.

347

Den næste dagbladsomtale fremkom i det nationalliberale *Fædrelandet* 1858 (nr. 55) og var forfattet af den unge kritiker Clemens Petersen, så at sige som en modkritik på partiets vegne. Han finder at »første Del er et fortræffeligt Arbejde, der kun taber noget af sit Værd ved, at den senere viser sig for lille til at bære de Dynger der læsses paa den, hvorimod hele Resten er skrevet saa modløst og famlende, at Bogen gerne kunde være nogle Dele endnu, hvis Forfatteren ikke tilfældigvis havde slaaet Helten ihjel.« De to sidste dele er usammenhængende med hib til højre og venstre, »en Samling af mere og mindre underholdende Feuilletoner«, som bortset fra spredte naturskildringer og enkelte småscener af høj lyrisk skønhed ikke indeholder egentlig digtning. Hovedpersonen »er i moralsk Forstand en Pjalt, Forfængeligheden er hans Drivfjeder, men ogsaa hans Orm, og den har til sidst udmarvet ham saa grundigt, at man kunde fløjte i hans Benpiber.« Goldschmidts biograf Hans Kyrre bemærker at Clemens Petersen ikke har tænkt på hvordan denne kritik leverer det åbenlyseste bevis på rigtigheden i romanens skildring af *Fædrelandets* kritiske metode gennem Helzens nedrakning af Krøyers drama.

Den mest udførlige analyse foretog litteraturhistorikeren Carl Rosenberg i *Dansk Maanedsskrift* s.å. (bd. 7). Han bestemmer indholdet som en skildring af livets modsætninger mellem det lave og det høje, mellem natur og ideal. Hvad specielt angår angrebene på det nationalliberale parti, kan man ikke deraf slutte at forfatteren forkaster respekten for det nationale. Hans beskrivelser af dansk natur, begejstring for dansk poesi og kunst og ikke mindst billedet af patriotisk kvindelighed i Camillas skikkelse gør det klart at »han elsker sit Fædreland og vil vække den samme Følelse hos sine Læsere«. Det har været sød musik i forfatterens øre. Derimod er Rosenberg ikke tiltalt af den nådeløse gengældelseslov, selvom han bevidner den gribende virkning af romanens slutning.

I øvrigt har det skortet på anerkendelse. For den uvillige Georg Brandes opløste mastodontromanen sig i brokker (*Kritiker og Portraiter* (1869), optr. i *Samlede Skrifter* II 452). Vilhelm Andersen, der i sine *Tider og Typer* bruger den som type på dansk hellenisme i guldalderen (Goethe II 1916 183), kalder den i sin litteraturhistorie en »genial Kladde« (III 647). Udtrykket minder om Carsten 348 Hauchs i et brev til Goldschmidt lige efter udgivelsen: »De digter ligesom i aandfulde Spring og hentrænger tit Alt som paa en overraskende Spids, medens De forsømmer at give os Mellemlidene, men derved faar det Hele paa mange Steder Udseende af en genial Skizze« (Kyrre II 40, sml. Goldschmidts indsigelse smst. 41).

Blandt dem i eftertiden, der har værdsat romanen, er Karen Blixen for hvem den var en af hendes ungdoms yndlingsbøger (*Breve fra Afrika* II 98). Ellers har den med tiden fortonet sig til en »høitidelig Colossus i Baggrunden« - for at bruge Oehlenschlägers ord om Shakespeare - der står som dannelses- og udviklingsromanens store paradigma og med sine tre dele har navngivet dens faser hjemme, hjemløs, hjem. Men den der gennemlever dem, Otto Krøyer, har ikke vundet plads i den litterære bevidsthed i samme grad som sine efterfølgere Per Sidenius og Jørgen Stein.

Efterverdenen har i højere grad taget forfatterskabets to følgende romaner til sig: *Arvingen* (1865, udgivet i *Danske Klassikere* 1988) og *Ravnen* (1867), som begge i mere sammentrængt form giver udtryk for Nemesis-tanken. I den sidste er et eventyrmotiv lagt ind i den realistiske handling, som omfatter

fabriksarbejderforhold. Dette sociale islæt viderefører Ottos samfundskald, som han aldrig nåede at gøre til virkelighed. Således ender Goldschmidt på sin særlige måde med at overvinde deltheden og forene idealisme og realisme.

IV. Tekstforhold og udgaver

Et egentligt trykmanuskript (eller trykmanuskripter) til *Hjemløs* er ikke udgiveren bekendt. Ifølge Kyrre (II 18) stammer de ældste bevarede udkast fra 1846, og store partier af rejseafsnittet er konciperet under udlandsopholdet 1846-47. Affattelsen tog lang tid, da alle enkeltheder skulle gennearbejdes for at stemme sammen efter planen. At dømme efter et brev til Hauch (1858, Br. II 44) medførte en fejl i tredje del, at hele dennes sidstedel måtte omskrives. Hvor store ændringer heri der er tale om i forhold til det oprindelige koncept, kan ses af Dagbogen for 25. juli 1855 (I 380).

Goldschmidt brugte sit tidsskrift *Nord og Syd* til udgivelsen af den omfattende roman. Den samtidige bogudgave benytter samme sats. Romanen 349 indgik i den senere, såkaldte *Folkeudgave* af hans skrifter, dog således at et deloplæg udsendtes uden de to *Hjemløs*-bind under titlen *Udvalgte Skrifter*.

Tidsskriftrykket

Hjemløs. En Fortælling udkom således i *Nord og Syd* (idet nærværende udgaves sidetal er anført i parentes):

Ny Række, 4de Bind, 1853: [Forord], *Dagbog, Første Deel. Hjemme* (180 s.) (bd. I, s. 7-99).

Ny Række, 5te og 6te Bind, 1853-54: *Anden Deel. Hjemløs, Første Bog* (430 s.) (bd. I, s. 101-335).

Ny Række, 9de Bind, 1856: *Anden Deel. Hjemløs, Anden Bog*, s. 431-860 (430 s.) (bd. I, s. 337-568). På titelbladet hævdes bindet desuden at indeholde tredje bogs første kapitel, men det kom først i årgang 1857.

Ny Række, 10de Bind, 1857: *Anden Deel. Hjemløs, Tredie Bog*, s. 861-1222 (362 s.) (bd. II, s. 5-198). - *Tredie Deel. Hjem* (230 s.) (bd. II, s. 199-317).

Separatudgaven

Dansk Bogfortegnelses indførsler af de s. 6 nævnte fire leveringer af romanen omfatter følgende (når de to første leveringer i Bogfortegnelsen betegnes som 2. udgave, må det være fordi tidsskriftrykket i *Nord og Syd* regnes som 1. udgave):

Sept. 1853: 1. Deel. 80 sk.

Dec. 1853: 2. Deel 1. Bog. 1 rdl. 48 sk.

1.1.-14.1.1856: 2. Deel 2. Bog, 3. Deel 1. Cap. 1 rdl. 8 sk. + 52 sk.

Nov.-dec. 1857: 2. Deel 3. Bog, 3. Deel. 1 rdl. 64 sk. + 1 rdl. Samlet pris for 3 dele i 5 bd.: 7 rdl. 68 sk. (Bemærk, at beløbet er større end summen af de tidligere. Det synes rundet op, men til et meget skævt tal).

Beskrivelsen af den komplette trebindsroman efter *Danske Klassikeres* vanlige praksis ses s. 6.

Senere udgaver

En ny subscription i 18 hæfter 1866 synes ikke gennemført.

Som 3. udgave kan regnes: *Poetiske Skrifter udgivne af hans Søn* (Adolph Goldschmidt). Bind III-V 1896-97.

Folkeudgave. Udvalg og Tekstrevision ved Raadhusbibliotekar Julius Salomon. Bind II-III 1909. Med oversættelse af udenlandske citater, sml. VIII 504.

350

4. udgave 1918, identisk med foregående.

Hverken Adolph Goldschmidts eller Julius Salomons udgaver meddeler oplysninger om valg af

tekstgrundlag og andre udgivelsesprincipper. Ingen af udgaverne er forsynet med kommentarer. For begges vedkommende er retskrivningen lettere moderniseret (fx *Støi* > *Støj*, *Kjøkken* > *Køkken*, *Mynt* > *Mønt*).

Jævnside med førsteudgivelsen blev romanen oversat til tysk (I-X 1854-58), hvorimod en svensk oversættelse ved C. V. A. Strandberg 1854 standsede efter 1. kapitel. I 1861 kom en engelsk udgave ved forfatteren med assistance af Frederica Rowan og Hester Rothschild, sml. Lene Bjørn Olsen og Susanne Nyegaard: *M. Goldschmidt. Bibliografi*, 1977, s. 146f.

Tekstrettelser

Nærværende udgave følger den første bogudgave, idet åbenlyse tryk- eller skrivefejl heri er rettet stiltiende. Desuden er foretaget følgende tekstrettelser (bemærkningen »Goldschmidts rettelse« henviser til forfatterens rettelsesliste »Trykfeil i 1ste Deel« og »Trykfeil i 2den Deels 1ste Bog«):

Bd. I:

26,18

unge Tunger > onde Tunger

27,10

fn.: *Lassen > Nebel*

27,10

fn.: *Lassens > Nebels*

28,17

Lassen > Nebel

33,23

Lassen > Nebel

37,16

Lassen > Nebel

37,20

Lassen > Nebel

38,11

Lassens > Nebels

38,16

Lassen > Nebel

38,21

Lassen > Nebel

38,26

Lassen > Nebel

39,1

Lassen > Nebel

39,6

Lassen > Nebel

54,9

deres > Deres

54,3

fn.: *Anton > Otto*

57,9

fn.: *Pligten den > Pligten, den*

60,10

Elegence > Elegance

73,22

Anton > Otto

80,11

dem > den

92,16

Lassen > Nebel 351

94,20

de > De

96,6

vare > var

99,14

min Tanker > mine Tanker

110,15

Døttre, havde > Døttre havde

111,3

om en > som en

112,23

Smiil Og > Smiil. Og

126,12

Gudens > Guders

129,8

siger, Plutarch > siger Plutarch, (Goldschmidts rettelse)

131,1

fn.: *Gilde ... > Gilde« ...*

132,3

igjen - > igjen« -

144,3

dem > Dem

150,11

sid > sed (Goldschmidts rettelse)

153,4

De > de

156,12

fn.: *Maaneder > Maader*

158,22

Selvbevisthed > Selvbevidsthed

158,10

fn.: *Bevisthed > Bevidsthed*

166,8

Vikingeagtig > Vikingeagtigt

167,6

fn.: *de > De*

171,22

ere en > ere af en

177,25

Stemmen > Stemme (Goldschmidts rettelse)

183,23

egen > egne

193,22

Nephelakokkygia > Nephelekokkygia (Goldschmidts rettelse)

196,27

Hvor forgaaer > Hvorfor gaaer (Goldschmidts rettelse)

208,17

paa Toldboden > ved Toldboden (Goldschmidts rettelse)

213,22

seet Dem > seet dem

218,23

skinnede > skinnende (Goldschmidts rettelse)

256,7

fn.: *Mærke med > mærke med*

267,1

fn.: *De > de*

313,24

Deres Boutik > deres Boutik

317,31

Bregnings, Dalbergs > Bregning, Dalberg

321,14

Stemme > Stamme

364,14

Mir nichts, Dir Nichts > Mir nichts, Dir nichts

365,4

De > de

370,9

frommer > frommen

370,11

grellt>grollt

381,6

fn.: *Øre, Vielsen > Øre, mens Vielsen*

391,13

deres Plads > Deres Plads

427,3

fn.: *titte i > titte ind i*

428,3

dem > Dem

443,2

fn.: *Menneske > Mennesket 352*

450,16

Poulsen > Paulsen

496,2

bleve > blevne

526,14

Men > Man

541,9

fn.: *setztet > setzet*

Bd. II:

13,17

Glæde i lade > Glæde i at lade

21,2

fn.: *Smiil hvormed > Smiil, hvormed*

23,7

Men er > Man er

43,25

Dem > dem

48,2

see, Marmorskikkelsen > see Marmorskikkelsen

92,9

dem > Dem

112,6

den kongelig danske > den kongelige danske

135,10

for slap? > for slap!

188,1

Gaard. Kom > Gaard: Kom

195,18

Vincenzio > Vincentio

196,16

De nu slaaes > de nu slaaes

229,25

Ynglingstilbøielighed > Yndlingstilbøielighed

239,19

Justitsraad? > Justitsraad.

241,19

halvmørke, Værelse > halvmørke Værelse

258,14

Fraværelse, bevægede > Fraværelse bevægede

273,13

Biblen der > Biblen, der

280,14

De kom > de kom

V. Litteraturhenvisninger

Hans Kyrre: *M. Goldschmidt I-II* 1919.

Mogens Brøndsted: *Goldschmidt s fortællekunst* 1967.

Aage Lærke Hansen: *Fra dannelsesroman til udviklingsroman* (i: *Kritik* 8, 1968).

Knud Wentzel: *Udvikling og påvirkning. Goldschmidts vej fra korsar til skriftklog* (i: *Kritik* 10, 1969).

Ib Bondebjerg: *Den hjemløse myte - en ideologikritisk analyse. Om dannelsesromanen og Goldschmidts*

Goldschmidt, M. A., *Hjemløs*, 1999

Hjemløs (i: *Kritik* 23, 1972).

Johnny Kondrup: *Levned og tolkninger* 1982, s. 78ff.

Johan de Mylius: *Dannelsesromanen i Danmark - en traditionshistorisk skitse* (i: *Udviklingsromanen*, red. Thomas Jensen og Carsten Nicolaisen 1982, s. 157ff).